EXTRASE DIN ISTORICII TURCI CONTEMPORANI PRIVIND JUDEȚUL HUNEDOARA ÎN ANII 1659, 1660/61 ȘI 1666

Aurel Decei

Ultimii ani ai domniei principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648—1660) au adus asupra Transilvaniei, după cum se știe, cele mai nesigure frămîntări interne și, mai ales, cele mai cumplite pustiiri și pierderi de bunuri și de populație.

Teritoriul Transilvaniei — nu numai *stricto sensu,* adică al țării cuprinse în cununa munților, ci și al aceluiași stat autonom revărsat în Banatul actual, în Crișana, Maramureș și în Partium — a fost supus între anii 1658—1662 unor repetate invazii ale oștilor turcești, tătărești, uneori și combinate cu ale Țării Românești și Moldovei, care au lăsat în urma lor întinse distrugeri și pagube, reflectate în izvoarele istorice interne. Și teritoriul județului Hunedoara a trebuit atunci să îndure aceeași soartă neagră.

Izvoarele istorice turcești, cronici contemporane și documente oficiale, furnizează de asemenea o serie de informații privind teritoriul județului Hunedoara și implicit capitala județului, Deva, care nu au fost încă pînă acum făcute accesibile cercetătorilor aplecați asupra acelor ani de grea cumpănă, din cauză că *turcica non leguntur*.

Am socotit că este util pentru cunoașterea trecutului județului Hunedoara și a capitalei sale, Deva, să deschidem și fereastra istoricilor turci privind acea epocă. Am tradus acum și aici, în consecință, din unii autori de seamă otomani care au trăit in acea vreme, pasajele care interesează istoria noastră în anii 1659, 1660 și 1666, sub formă de extrase.

Primele extrase — nr. I — sînt din Istoria lui Silihdar Fındıklılı Mehmed aga, zisă *Silihdar Tarihi,* „Istoria Silihdarului“ (n. 1658, m. 1723), publicată la Istanbul, 1928, vol. I*. Aci se expune expediția turcilor condusă de Seydi Ahmed pașa și victoria acestuia asupra lui Gh. Rákóczi al II-lea dincoace de Poarta de Fier (22 noiv. 1659).

---

* Asupra celor patru istorici turci din care traducem extrasele respective v. Franz Babinger, *Die Geschichsschreiber der Osmanen und ihre Werke,* Leipzig, 1927, pag. respective.

Notă. Ținem să spunem că lucrarea prezentă este numai o parte din excerptarea materialului istoric turcesc privind județul Hunedoara, orașul și cetatea Deva. Într-o lucrare viitoare, tot în *Sargetia,* vom da alte materiale, în special cele privitoare la secolul al XV-lea și la luptele lui „Yanku“, adică Iancu de Hunedoara, cu turcii, pe teritoriul hunedorean, precum și o serie de documente istorice turcești inedite referitoare la același teritoriu.

Nr. II conţine extrase din Istoria *(Tarih)* istoriografului oficial *(vak'anüvis)* Mehmed Raşid (m. 1735), zisă *Raşid Tarihi*, publicată la Istanbul, 1865, vol. I — asupra aceloraşi evenimente.

Nr. III, din Istoria lui Mustafa Naima efendi, zisă *Naima Tarihi*, (n. 1688, m. 1716), tipărită la Istanbul, 1866, vol. VI. Pasajul tradus este de fapt ultimul capitol al ultimului volum din această istorie, una din cele mai citite în Turcia, şi care istoriseşte succint aceleaşi fapte.

Apoi, nr. IV reprezintă informaţiile referitoare la judeţul Hunedoara, traduse din marea operă în 10 volume, numită *Seyahatname* („Cartea Călătoriilor"), a lui Evliya Celebi, tot contemporan cu cele văzute şi descrise de el. Această importantă lucrare nu are pînă acum o ediţie satisfăcătoare; în aşteptarea unei ediţii critice, trebuie să ne mulţumim deocamdată cu ediţia existentă, publicată între anii 1897 şi 1938. Evliya Celebi s-a născut în anul 1611 şi a murit după 1678. Extrasele redate aici sînt din vol. V şi înfăţişează lucrurile văzute de autor în anul 1660, pe cînd făcea parte din expediţia încheiată cu cucerirea Orăzii; din vol. VI, povestind trecerea prin judeţul Hunedoara în cursul expediţiei din anii 1661—1662 în frunte cu serdarul Köse Ali paşa, terminată cu instalarea lui Mihail Apafi ca principe al Transilvaniei; şi din vol. VII, din anul 1666, anume despre întoarcerea prin Poarta de Fier dintr-o călătorie la Apafi, nu dintr-o expediţie militară.

Extrasele îmbrăcate în haină românească grăiesc singure. Le-am însoţit însă de unele note explicative, necesare îndeosebi pentru aceia care nu sînt prea familiarizaţi cu terminologia şi cu elementele vieţii otomane, atît ale vieţii publice cît şi ale celei private, care în secolul al XVII-lea exercitau o semnalată influenţă asupra formelor de viaţă din Transilvania, ca şi asupra vieţii româneşti de pretutindeni.

I

Silihdar Mehmed aga, Tarih, vol. I., p. 191 sq.

„Marea gazâ[1] (Gazây-i ekber) a lui Seydi Ahmed paşa[2] şi înfrîngerea şi uciderea tîlharilor din Ardeal (eşkıyây-ı Erdel) şi pieirea blestematului de Rakocioğlu[3].

După povestirea *(rıvayet)* lui reis ül-küttab[4] Deli Hüseyin Efendi, atunci cînd cînele turbat şi încăpăţinatul pedepsit căruia îi zic Rakocioğlu şi-a pierdut nădejdea de pe urma evenimentelor din Ţara Românească şi Moldova *(Iflak ve Boğdan)*,

---

[1] *Gazâ*, cuvînt arab în turceşte (circumflexul pe a nu indică o lectură românească *î*, ci lungeşte pronunţarea vocalei, ca un *aa* după cum *î* turc. este lung, ca un *ii)*, însemnînd expediţie militară pentru răspîndirea credinţei islamului.

[2] Seydi Ahmed paşa a fost beglerbeg de Buda şi vizir; în anul următor a fost executat, v. mai jos.

[3] Rakocioglu, „fiul lui Rákóczi", este Gh. Rákóczi al II-lea, fiul lui Gh. Rákóczi I.

[4] *Reis ül-küttab*, „şeful secretarilor". era şeful cancelariei imperiale, care în sec. XVII îndeplinea o funcţie similară cu aceea a unui Ministru de Externe.

gîndurile lui perverse ajungînd fără credit și obrazul lui mesianic[5] pierzîndu-și apa feței ca o javră înverșunată care privea spre Belgradul Ardealului *(Erdel Belgradı)* ba și spre ținutul Sibiului *(Sibin)* și al Devei și în partea cetăților Brașov *(Prasov)*[6] și Oradea *(Varat)*, întreaga populație a Ardealului *(Erdel reayası)*[7], dezgustată și chinuită, a trimis raport asupra stării de lucruri la picioarele califatului egiptean *(hilâfet-i Mısıra)*[8].

Astfel, a fost emanat un hatt-i hümâyûn[9] purtător de fericire o dată cu înaltele ordine și cu onoratele decizii și au fost trimise excelenței sale vizirului Seydi Ahmed pașa, care îndeplinea funcția de muhafîz[10] al vilaietelor[11] Ineu și Timișoara *(Yanova ve Temeșvar)*, pentru ca împreună cu supușii săi să adune la un loc pe soldații victorioși de la hotare și de la Buda și Eger și Timișoara și Kanizsa și pornind cu toată această mulțime, așa cum se cuvinte și se cade credinței și puterii, ca și intenției și onoarei sultanatului, să ajungă în zona Ardealului *(Erdel iklimine)*, și ca acel fără-credință și rău-nărăvit și javră înverșunată, oriunde s-ar găsi sau s-ar întîlni, partida lui să fie nimicită iar el să fie prins viu neapărat. La ceasul în care s-a întîmplat sosirea poruncilor, a ordinului care supune lumea cuprinzînd claritate și avînd un sens de limpiditate pentru auz și pentru ascultare, după ce a doua zi a fost făcut cunoscut soldaților, răpindu-le liniștea și repaosul, în ziua de 21 a lunii safer cel de bun augur din acest an 1070[12] a pornit spre zona Ardealului și a plecat pe direcția Porții de Fier *(Demür Kapu)*.

Împreună cu el se aflau detașați dintre voinicii cutezători și vestiți de la hotare un număr de 4000, care fuseseră trimiși cu Sarı Hüseyin pașa, fratele lui Siyavuș Mustafa pașa care era beglerbegul[13] de Eger, în ajutorul mai sus menționatului Barcsai Ákos *(Parça*[14] *Akoș)*, iar el însuși mergea la urmă, prevăzut cu munițiile necesare. Mai sus numitul pașă, nemilos cu rebelii, s-a apropiat de locul lor de adunare împreună cu cei 4 000 de viteji și voinici.

Cînd a aflat că vestitul serdar[15] împreună cu ostași fără număr vor veni din urmă, a destinat și a trimis un număr din ostașii ghiauri pentru paza unei strîm-

---

5 Mesih, Mesia, este unul din atributele „creștinilor" date acestora de turci.

6 Forma „Prasov" nu indică o pronunțare de către turci cu „p". Este grafia arabă, cu „b" sau „p", un punct sau trei puncte sub literă care prilejuiește astfel de lecturi după un text copiat greșit de copiști.

7 *Reaya*, cuvînt arab, însemnează în primul rînd „turmă", apoi popor, populație. Turcii foloseau acest termen pentru supușii lor nemusulmani; în cazul nostru, creștini. De aci, româneseul „raia".

8 Sultanul Selim I, sec. XVI, cucerind Egiptul, a luat și titlul de calif al lumii musulmane.

9 Autografă imperială, o diplomă emanată direct de la sultan.

10 Cuvîntul a intrat în limba românească: „paznic", comandantul unei cetăți sau al unei regiuni.

11 „Vilaiet", turc. *vilâyet*, înseamnă o provincie condusă de un *vâli*, „guvernator", care era în același timp și beglerbeg.

12 7 noiembrie 1659.

13 Beglerbeg, *turc. beğlerbeği*, „beiul beilor". Un beg era comandantul unui teritoriu numit sangeac („steag"), era un sangeacbeg. Spre sfîrșitul sec. XVII cuvîntul beg a început să se pronunțe „bei".

14 Este din nou una din greșelile copiștilor, cum se vor mai întîlni mai departe.

15 Serdar este comandant militar (persan „ser", cap, șef, și „dār", cel care ține, cel care este).

tori greu de trecut *(derbend-i sa'b ül-mürûr)* ce se găsește pe drumul lor, ca să împiedice trecerea armatei islamice. Însă Hüseyin pașa, fiind informat de aceste lucruri, a trimis de grabă veste vestitului serdar arătîndu-i că dacă trecerea nu se va face înainte de a ajunge oastea ghiaurilor, niciunul din gaziii islamului care erau cu el nu va fi salvat și vor fi uciși toți de săbiile inamicului. Iar onoratul serdar, în ceasul cînd a fost vestit de aceasta, a încălecat și cu ajutorul Domnului îndurător, înainte de a sosi ostașii ghiaurilor, a inspectat amintita strîmtoare.

Barcsai Ákos, noul voievod *(voyvoda)* al Ardealului, de asemenea, venind cu un număr de 4—5 000 de oameni care-l ascultau pe el, s-a atașat soldaților islamului. Căci mai înainte, marele vizir Köprülü Mehmed pașa[16], cucerind cetatea Ineului, l-a numit crai *(kıral nasbetmişidi)* din partea împărătească *(taraf-ı hümâyûndan)* pe amintitul ghiaur cu numele Barcsai Ákos în vilaietul Ardeal, tot dintre ardeleni fiind, în locul craiului Ardealului Rakocioğlu, care făcuse răscoale din belșug. Căci din pricina răutății lui Rakocioğlu, dat fiind că amintitul crai nu era în stare să apuce și să conducă ocîrmuirea Țării Ardealului *(Memleket-i Erdelin)*, vizirul Seydi Ahmed pașa a fost transferat din eialetul[17] Bosniei la eialetul Budei și a fost numit muhafîz al Ineului și a fost însărcinat să-l aducă pe craiul Barcsai Ákos în Ardeal, pe care să-l cucerească.

Atunci acela, prin etape rapide și menziluri[18] grăbite, în ziua de vineri 7 a lunii cümâdâ ül-evvel[19] din anul pomenit, a ajuns aproape de locul greu de trecut numit Poarta de Fier, ca să intre în Ardeal.

Între timp, blestematul acela răufăcător a instalat de mai înainte 1500 de pușcași *(tüfenk-endaz)* pentru obstacolarea strîmtorii, iar el însuși a descins pe cîmpia cunoscută sub numele de ținutul Hațegului *(Atak nahiyesi)*, ce se află dincolo de amintita strîmtoare, cu oastea călăuzită de satana și cu tunuri și cu puști.

Cît ce a ajuns la serascherul[20] islamului știrea că acele locuri au fost ocupate cu materiale de război, în vederea obținerii victoriei la Poarta de Fier grosul a rămas cu serascherul, iar el, numai cu un număr de 4—5 000 de combatanți bătăioși în marș forțat a ajuns în inima Porții de Fier.

distih
Oastea aceea înfocată în oțel înecată,
De năvala ei țipa pămîntul oamenilor.

Pentru distrugerea și risipirea acelor ghiauri în număr de 1500 care țineau strîmtoarea amintită, au fost descălecați numaidecît un număr de 1000 de trăgători și pușcași din avangarda combatanților de luptă și devenind pedestrași, în ceasul în care i-au ajuns cu tragerea și pușca pe infernalii aceia, biruindu-i și distrugîndu-i și risipindu-i, strîmtoarea aceea mare a fost curățită și deschisă. Și printre munții

---

[16] Köprülü Mehmed pașa a fost mare-vizir între anii 1656 sept. 16 și 1661 oct. 30, cînd a murit. Era albanez de neam, din Rudnik sangeacul Berat din Albania; numele de Köprülü l-a primit de la localitatea Köprü („Pod") din Anatolia, aproape de Amasia, unde s-a așezat și a lăsat clădiri și instituții.

[17] „Eialet", turc. eyâlet, este echivalentul vilaietului.

[18] Cuvîntul arab „menzil" și turcescul „konak" înseamnă același lucru: etapă, popas.

[19] 20 ianuarie 1660. O greșeală de cronologie, fiindcă bătălia de la Grădiște-Várhely (Sarmizegetusa actuală) s-a dat la 22 XI 1659.

[20] Serascher, termen intrat în limba noastră, înseamnă același lucru ca și serdar, adică comandant de oaste (asker, cuvînt arab, fiind „soldat, oaste").

aceia înălţaţi pînă la cer, călărimea comparabilă cu stelele, ca un puhoi în mişcare, mergînd în siguranţă în scurtă vreme a trecut cu bine dincolo de amintita strîmtoare în ţinutul denumit al Haţegului *(Atak nahiyesi)*, şi au descins pe locul care este capătul celei strîmtori şi începutul cîmpiei.

În ziua aceea şi în noaptea aceea poposind în locul amintit, către dimineaţă o dată cu chemarea „Veniţi la devoţiune!" *(Hayy alā' ş'alah)*, deschizîndu-şi ochii din somnul reconfortant şi după recitarea rugăciunii zorilor *(salāt el-fedjr)*, bînd o cafea două şi înşeuîndu-şi caii, şi-au strîns uneltele de război şi lucrurile de bătaie şi au trimis prin împrejurimi iscoade ca să capete ştiri despre duşmanii religiei. Între timp, întru norocul blestemaţilor acea divizie de politeişti *(fırka-i müşrikin)*[21], şi-a pus în linie de bătaie regimentele *(alaylar)* într-un loc la un ceas depărtare şi aşezîndu-şi pedestrimea înaintea tunurilor, stăteau gata şi aşteptau bătălia. S-a stabilit în mod cert că erau 28 de regimente constituite din pedestraşi şi călărime care depăşeau 20.000. În sfîrşit venind iscoadele, în ceasul în care au dat informaţiile vestitul serascher a organizat liniile înscriindu-le şi hotărîndu-le astfel: agalele[22] soldaţilor călăuziţi de victorie cu ostaşii şi puşcaşii lor şi cu combatanţii sangeacurilor[23] Srem şi Semendria, cu voluntarii de la Buda şi vitejii de la Esztergom şi Kanizsa şi Vác în centru *(kalbda)*, apoi ostaşii bătăiosului Abaza Sarı Hüseyin paşa, beglerbegul de Eger, cu vitejii sangeacurilor Seghedin şi Timişoara pe aripa stîngă, iar ienicerii din Buda cu unităţile de azabi ai Timişoarei şi cu puşcaşii serascherului pe aripa dreaptă. Apoi, dîndu-le repaos şi răbdare, au stat locului.

Curînd după aceea, tainele distinşilor stăpîni preschimbindu-se în claritatea viziunii şi a eforturilor se schimbară în cîmp de bătaie şi de ciocnire prin caracterul rüstemic[24] al războiului, şi au pornit. Zărind de-a binelea arma războiului şi a ostilităţilor, atunci cînd au sosit în faţa cîmpului infernalii aceia au tras o lovitură cu o piesă din tunurile lor. Bucata a trecut peste ostaşii islamului şi nu i-a făcut nimănui nici o pagubă. Se pare că intenţia infernalilor acelora a fost aceea ca dacă piesa de tun îi cutremură, să le insufle şi şarja şi atacul. În clipa cînd haihuiul alaiului cuib al majestăţii şi larma ostaşilor temei al eforturilor şi bubuitul cailor cu caracter de puhoi şi zgomotul zurnalelor şi tobelor cu efect de tumult au izbit deodată auzul priceperii şi urechea înţelegerii rebelilor celor ce aveau ca avangardă drăcia şi gloata celor ce stăteau sub neliniştea dezordinei, atunci a sunat trompeta arhanghelului Serafim *(sûr-i Isrâfîl)*[25] şi a izbucnit urgia cea mare de credeau că se lovesc munţii unul de altul şi se năruie. Şi la acelaşi

---

[21] Cele trei expresii de mai sus sînt în limba arabă. *Müşrik* în arabă şi în turcă este acela care crede şi în alte fiinţe decît în Dumnezeul unic, Allah, deci „politeist", unul din atributele date creştinilor.

[22] Aga turc. înseamnă un fruntaş dintr-un sat, un demnitar, un „domn", iar aici înseamnă „colonel", ca rang militar. Comandantul suprem al corpului ienicerilor se numea *Yeniçeri Ağası*, „Aga ienicerilor", rezida la Poartă şi participa la lucrările Divanului imperial.

[23] Sangeac (turc. *sancak*) înseamnă „steag", apoi teritoriul administrat de un sangeacbeg, de întinderea unui judeţ actual. Erau unităţi administrativ-militare otomane.

[24] Rüstem, din persanul Rustem, era fiul lui Zal în celebra epopee a Iranului „Şahname („Cartea Regilor") şi este modelul eroului militar, asemenea lui Achille din Iliada.

[25] Istrâfîl din arabă, este arhanghelul Serafim ebraic, care sună din trompetă Ziua de Apoi, a Judecăţii.

ceas a izbucnit din o mie de puncte peste săbii și puști torentul spadelor dătătoare de foc ca tunetul și asemenea trăznetului s-au năpustit asupra regimentelor lor, și fără ca să-i mai lase să-și deschidă deloc ochii s-au năpustit asupra lor cu lovituri de paloș și de sabie și de pușcă și cu lănci și cu sulițe, și i-au învins din prima izbitură. Precum lupul flămînd se repede asupra turmei de oi, tot așa cu strigătul „Allah, Allah!" au fost izbite aceste lovituri de săbii. Și blestemații făcînd eforturi au atacat cu un grup numeros aripa lui Sarı Hüseyin pașa și pe cînd ei făceau tîrguială de război și omor cald, vizirul Seydi Ahmed pașa, încredințîndu-se lui Allah și cerînd ajutorul lui Allah preamăritul, s-a îndreptat într-acolo. Iar Hüseyin pașa cel întovărășit de victorie, laolaltă cu cei 4 000 de gazii ai săi, au atacat regimentele ghiaurilor fără religie și armonizînd ciocnirea cu încleștarea și din fiecare năvală zăpăcind liniile dușmanului, în timp ce se bătea rüstemic a ajuns și veteranul vizir Seydi Ahmed pașa cu ostașii săi încercați în luptă și a intrat fără zăbavă în luptă. Pretutindeni se vedea curajul asemenea săgeților și îndrăzneala asemenea paloșelor. Centrul ghiaurilor răufăcători a fost spart cu izbiri și ciocniri și pe bețivii aceia vinul îngîmfării și al orgoliului i-a anihilat, azvîrlindu-i în hanul cel negru. Ca să-i îmbucure pe dușmanii răzvrătiți cu tăișul de paloș al răzvrătirii focului și în timp ce le indicau bucuria cu sabia săgetătoare pămîntul care era locul bătăliei și-a potolit setea din rîurile de sînge ca grădinile de legume ce se înveselesc de ploaie iar prin învîrtirea lor ochiul cerului și fîntîna soarelui au devenit întunecate și sumbre.

distih
Corpul inamicului devenind popas al nenorocului,
a fost tăiat acel popas de sabia așteptată.

În sfîrșit, cu ajutorul și bunăvoința lui Dumnezeu *(Perverdkâr)*, apărînd fața cea frumoasă a cuceririi și a victoriei manifestă dincolo de perdeaua de pulbere a bătăliei, oastea oilor rătăcite socotind că este un cîștig salvarea sectei sale înghesuite, au sucit fața cîmpului de bătaie înspre înfrîngere. Adică, văzînd ei situația îndoielnică ajunsă la un final rău, — conform sensului cuvintelor *wa man nadjū be-ra'sihi fakad rīkun*[26] —, ca să-și mîntuiască sufletele scelerate au luat-o la fugă cu toți supraviețuitorii bătăliei și apucînd calea pustiei, au dispărut.

Eroii ostașilor islamului și distinșii prin victorie dintre vitejii cîmpului de luptă nu-i slăbeau din urmă, mergînd după ei cu caii care măsoară lumea întreagă și mergea cu ei în aceleași părți și torentul prădării și al distrugerii. Și pînă la o distanță de patru ceasuri răspîndiră forța nimicirii prin lovituri de săbii în creștetul inamicului. Îi spulberară pe aceștia în toate părțile, încît din inamicii pilde de dizgrație n-au mai rămas doi ghiauri la un loc. Cu ajutorul lui Allah preamăritul mai mult de 10.000 au fost tăiați cu sabia și peste 3 000 au fost făcuți prinși și prizonieri prin mîna gaziilor, iar pedestrașii rămași pe locul bătăliei la rîndul lor au fost făcuți una cu pămîntul pe de-a-ntregul prin paloșele răspînditoare de foc. Cu un cuvînt, prin tamburule și splendoarea bătăliei strălucitoare lumea s-a prefăcut într-o cască înflăcărată de soarele care încălzește lumea. Și prin curgerea șuvoi de sînge, fața cerului a fost vopsită în sînge. Și victoria este de la Allah, care a apropiat cucerirea de oamenii cei credincioși *wa nasrun min Allāhi fathum karīb wa başara'l-mū'minīn*[27]. Și în felul acesta, a devenit clar actul pedepsirii de către

---

[26] Expresie arabă, probabil din Coran: „și cine își salvează capul e ca vîntul".
[27] Idem: „și victoria de la Allah e o cucerire bună și-i înveselește pe credincioși (musulmani)".

oamenii de bine: *inna djunūdunā lahum al-ghālibūna wa innaka anta al-a 'a'lā la başarati*[28]. Şi a fost recitat versetul *fa-wīlun li-l-kāfirīn min 'adhabi şadīdin*[29] peste registrul soartei negre al acelor ticăloşi.

Şi armata victorioasă, prin glorioasa cucerire devenind voioasă, a venit din urmă pe locul bătăliei, a pus stăpînire pe tunurile şi puştile şi muniţiile şi materialele de război şi timpanele şi lucrurile ce i le lăsaseră josnicii ghiauri, şi cu mare veselie şi-au atins scopul prin prada aceasta uriaşă.

Şi fiindu-le livrate cele necesare soldaţilor care veneau din urmă, serascherul împreună cu oastea din ariergardă au căzut asupra acelor supravieţuitori din bătălie şi i-au urmărit rapid pînă la opt etape. Ba încă, au acoperit, iscodind-o, o distanţă de unde mai rămînea cale de şase ceasuri pînă la Ţara Leşilor *(Leh Iklimi)*, fără ca să pună mîna pe ei. Au despicat oare pămîntul şi au intrat în pămînt, sau s-au aşezat între coarnele boului[30]? Nici un semn nu mai apărea de la ei.

Laudă lui Allah, această *gazâ* strălucită şi război sfînt (*cihâd*[31] mare aşa s-a întîmplat, şi am scris-o cu amănuntul.

Au fost trimise fericitei scăriţe împărăteşti[32] şi aşezate grămadă pe piaţa palatului *(saray)* de la Adrianopol, o dată cu numeroasele lor steaguri care fuseseră podoaba regimentelor ghiaurilor necredincioşi, mai mult de 4000 de funeste capete fără minte. Admiratele slujbe şi nemaiauzitele biruinţe au fost înţelese şi lăudate de Poarta Adăpost al Lumii, şi după ce au fost înălţate rugăciuni de mulţumită pretutindeni s-a manifestat dorinţa Padişahului şi o dată cu binecuvîntarea ceremonialului sărbătoresc, condescinzînd cu amabilitate, s-au trimis răsplăţile.

În schimbul acestor slujbe care cer luare de măsuri, lui Abaza Sarı Hüseyin paşa[33] i-a fost dăruit eialetul Timişoarei. Şi s-au distribuit feudele şi ziameturile[34], date toate din poruncă înaltă.

Necredinciosul şi înnărăvitul acela, împreună cu rămăşiţele răufăcătorilor ghiauri care nu au fost prinşi, au devenit inexistenţi şi invizibili. Şi raialele acelei regiuni au trecut munţii destinului şi refugiindu-se pe coline, au intrat în desişuri şi s-a retras fiecare în cîte un colţ. Animalele de hrană şi proviziile umane făcîndu-se rare, în afară de foametea grozavă ce s-a ivit o dată cu sosirea zilelor de iarnă şi a vremii zăpezii şi a ploii, violenţa frigului a făcut clima aşa de dură, încît

---

[28] Idem: „cu adevărat legiunile noastre i-au învins şi-ţi dăm ţie o supremă veste bună."

[29] Idem: Versetul din Coran: „a venit nenorocirea pe necredincioşi (ghiauri) c-o lovitură dură".

[30] După legendele orientale semitice pămîntul este purtat între coarnele unui bou galben, care la rîndul lui stă pe un peşte.

[31] *Cihâd*, din arabul *djihad*, este războiul sfînt obligatoriu pentru fiecare bărbat musulman împotriva tuturor nemusulmanilor, pînă la întinderea credinţei islamului asupra lumii întregi.

[32] Turc. *rikâb-i hümâyûn*, din arabul *rikūb*, „scăriţa şelei", şi persanul *humāyūn*, „imperial", însemna propriu-zis persoana sultanului.

[33] Abaza, fiindcă era din neamul abaza din Caucazul răsăritean, dinspre Marea Neagră. „Sarı" turc. înseamnă „cel galben (la faţă)".

[34] Turc. *has* şi *ziamet*. Primele erau feude imense, proprietate a begilor, care aduceau venituri anuale de la 100.000 de accele în sus. Ziameturile erau feude date pe viaţă, nu ereditare, spahiilor, avînd un venit anual de la 20.000 la 99.000 de accele. Un *zaim*, stăpînul unui ziamet, era un spahiu, „cavaler".

apa curgătoare s-a ascuns înlăuntrul unui castel de zmalț, iar drumurile îți imobilizau sufletul și pleoapele se lipseau de pleoape.

În fine, s-au întors înapoi toți ostașii islamului de pe acei munți înalți și din interiorul Ardealului, făcînd etape rapide au trecut prin strîmtoarea Porții de Fier și au descins în partea cealaltă.

Însă, dîndu-se de veste că intr-ajutorul acelui murdar încăpățînat sînt pe cale un număr de 2500 de ghiauri pedeștri și călări, că adunîndu-se la un loc departe la patru ceasuri, s-au oprit acolo, soldații victorioși, fără repaus și fără amînare, au pornit iarăși în cursă rapidă în cursul nopții, și în ceasul în care au ajuns la popasul acelor ticăloși s-a început lupta și în aceeași clipă s-a început tăierea și înfrîngerea ghiaurilor. În afară de transformarea unui număr de 800 de ghiauri dintre călăreții lor, prin forța nimicirii, în hrană a sabiei, pedestrașii sprijinindu-se pe o mlaștină și oprindu-se pe loc, cele patru laturi ale lor au fost la rîndul lor încercuite și un număr suficient de ghiauri au fost nimiciți. Prin voia lui Dumnezeu *(Hüdâ)*, făcîndu-se seară, cum locul bătăliei a rămas în bezna nopții iar acel adversar a fost distrus ca un șarpe învinețit, s-au întors înapoi și sosind la popasul cunoscut, s-au odihnit.

Dar blestematul amintit căruia îi zic **Rakocioglu**, afurisitul cu numele **Yorgi**[35], nu s-a potolit și nu s-a așezat într-un loc, după înfrîngere, ci împreună cu toți ghiaurii supraviețuitori din bătălie, cu o frică și groază desăvîrșită au ajuns la granița Austriei *(Nemce)*[36] și după ce s-a primit vestea refugierii sale, la menzilul pomenit nemeșii Ardealului *(ayân-i Erdel)* în totalitatea lor și cu ceremoniile din dieta *(erkân)* lor falsă au depus jurămînt craiului Ardealului Barcsai Ákos care este noul voievod al Ardealului, luînd angajamente și făcînd pact de închinare și de ascultare și că de aci încolo amintitului expulzat nu i se vor mai închina.

Și aducîndu-l pe domnul *(hâkim)* menționat, l-au înscăunat în cetatea Sibiului *(Sibin)*, care este reședința stăpînirii lor *(makarr-i hükûmeti)*. Și cum a cerut el din oastea islamului un număr de paznici, socotindu-se că este rațional să i se acorde ajutor după cuviință, au fost selecționați dintre gaziii victorioși 500 de soldați aleși pedestrași și călăreți, și dîndu-i ca escortă chehaiei[37] lui **Haydarağazade**, lui Küçük Mehmed pașa[38], i-au trimis împreună cu numitul crai în cetatea amintită.

Iar cînd a primit știrea că aceia au ajuns cu bine și au sosit la cetate, serdarul cel plin de demnitate a pornit de asemenea laolaltă cu soldații islamului distinși prin victorie și făcînd etape rapide a ajuns victorios pe cîmpia Timișoarei unde a descălecat. Pe soldații victorioși, în primăvara aceea plină de noroc, fiindcă fiecare s-a întors la locul amintit, i-a avertizat și le-a reamintit să fie pregătiți pentru campanie și le-a dat astfel cu bine permisie.

Și din prevedere, ca să nu fie asuprită populația vilaietului, soldații au fost avertizați că li se interzice să se instaleze prin case în iarna aceea și că trebuie să constituie menziluri în locurile unde se găsesc cu corturi care să fie în măsură

---

35 Yorği este forma turcească, după grecește, cum auzeau ei numele de Gheorghe.

36 *Nemçe* sau *Nemse*, de la Neamț, erau austriecii nemți. Avusturya, pentru Austria, s-a încetățenit abia spre sfîrșitul sec. XVIII.

37 „Chehaia", turc. *kâhya* (citește *„chiáhia*) înseamnă intendent, șeful unei bresle. Forma literară este kethüda. Așa era folosită pentru indicarea „capuchehaielor" țărilor românești la Poartă, adică „miniștri plenipotențiari" de mai tîrziu. Ungurii transilvăneni le ziceau acestora „kapitiha".

38 *Küçük* înseamnă în turcă: „cel mic".

să-i adăpostească de violența frigului, pe ei și pe animalele lor. Ei și-au cîștigat locuințe care de piatră, care de lemn, și majoritatea făcînd săpături sub pămînt au petrecut iarna în locurile acelea înguste și obscure, în așteptarea zilelor de primăvară și au trebuit să-și ducă viața în acest chip.

Plecarea serdarului Ali pașa în țările subjugate ale Ardealului (be-memalik-i teshîr-i Erdel) și numirea noului crai (kıral) Apafi Mihal și executarea lui Seydi Ahmed pașa și întoarcerea la iernatecul de la Belgrad teritoriu al războiului sfînt (darülcihâd Belgrad).

Fiind pașa mai sus amintit numit iarăși, prin porunca împărătească, serdar ca să subjuge Țara Ardealului, venind de hac acelui afurisit[39], după ce a adunat și reunit în primăvara acestui an menționat, pe cîmpia de la Belgrad pe beglerbegii de Bosnia, de Özü, de Rumelia, de Anatolia, de Karaman, de Adrianopol, de Sivas și de Maraș, cu soldații porților *(kapuları)* și ai eialetelor lor, cu cel puțin patru unități *(bölük)* de spahii, și pe ienicerii și cuirasații și tunarii numiți anume, cu munițiile și cu pulberea necesare, le-a încărcat și în urma pregătirilor și măsurilor salutare, a ridicat întreaga oaste a islamului și trecînd fluviul Dunărea pe la Panciova, cînd a descins sub Timișoara și gaziii care se aflau acolo la iernatec s-au atașat armatei serdarului.

Invitîndu-l prin viclenie la cortul său, sub pretextul unei consfătuiri, pe vizirul Seydi Ahmed pașa cel viteaz, fiindcă era însetoșat de a-l ucide de un an de zile căutînd ocazia capcanei, prin firman împărătesc, în ceasul cînd a sosit și era sărbătoarea dreptcredincioșilor *(îd-i mülminîn)*, o sfîntă zi de vineri[40], spre înghețarea celor ce-l însoțeau a pus de i-a tăiat capul, și după ce l-a trimis la Poartă a fost ridicare generală și au intrat înlăuntrul Ardealului...

(A fost instalat noul principe, Mihai Apafi). Iar pe cînd înaltul serdar împreună cu soldații victorioși se îndreptau spre Timișoara, din pricină că craiul cel nou se temea să rămînă singur în Ardeal, au fost lăsați lîngă el vreo 500 de oameni din soldații de la Timișoara cu beglerbegul de la Ineu *(Yanova)* Küçük Mehmed pașa, pentru pază. Afurisitul de Kemény János *(Kemyanoș)* neputînd sta locului, pe cînd veniră trupele satanice ce le adunase aproape de cetatea în care stătea Apafi Mihail, manifestîndu-și intențiile sale rele Küçük Mehmed pașa a fost informat și atacîndu-l brusc pe Kemény János, în cursul luptei și bătăliei ce a avut loc între cele două părți pe locul întîlnirii, Kemény Jànos a fost ucis și și-a găsit pedeapsa[41]. Știrea a fost prezentată și comunicată la scărițele împărătești ale Padișahului."

II

Naima, *Tarih,* vol. VI pag. 425.

Luptele lui Seydi Ahmed pașa cu oastea maghiară.

...Voievodul cel nou[42] a cerut ajutor de la Seydi Ahmed pașa. Vizirul amintit, detașînd un număr de 4000 de ostași de frontieră, îndrăzneți și vestiți, dintre

---

[39] Aci „afurisitul" este Kemény János.

[40] Era bairamul turc. Vinerea musulmană echivalează cu dumineca creștinilor.

[41] Lupta de Seleușul Mare, 23 ianuarie 1662.

[42] Acațiu Barcsai.

cei care îi avea cu sine, i-a trimis într-ajutorul celui menționat cu fratele răposatului Siyavuș pașa, cu Sarı[43] Hüseyin pașa, iar el însuși îngrijindu-se de treburile importante necesare, a plecat pe urmă.

Necredinciosul care era comandantul ghiaurilor a venit de asemenea împotriva lui Hüseyin pașa tot cu un număr de 4000 de soldați viteji, și cînd a aflat că și vestitul serdar va veni din urmă cu soldați fără număr, a trimis un număr de soldați blestemați și necredincioși, ca să păzească o strîmtoare greu de trecut care se găsește pe drumul ostașilor islamului, împiedecîndu-l să treacă.

Cînd a aflat această șiretenie, Hüseyin pașa a făcut să zboare repede o știre serdarului, avertizîndu-l că dacă nu vor trece înainte de-a sosi oastea ghiaurilor, nu va scăpa nici un singur ins din gaziii islamului care sînt cu el, fiind cu toții uciși de sabia dușmanului. Atunci, serdarul cu semnul lui Rüstem[44], în clipa primirii știrii a încălecat și cu ajutorul lui Allah Domnul preaînalt au traversat prin strîmtoarea amintită înainte de-a ajunge oastea ghiaurilor. Apoi, adunîndu-i pe cei 4—5000 de soldați din suita lui, a venit asupra cetății[45] (loc gol) care era a voievodului celui nou. Însă cei din cetate avînd din belșug munițiile necesare, s-a început din ambele părți lupta și bătălia. Ostașii islamului care stăteau de pază ieșeau în fiecare clipă împotriva taberei lor afurisite și dînd atacuri îndrăznețe, cu ajutorul lui Allah cel preaînalt nu au fost învinși de dușmani.

În acest fel ținînd luptele și războiul neîntrerupt cinci luni de zile, oamenii trimiși de excelența sa pașa înalt-onoratul întru ajutor au ajuns de repetate ori și și-au făcut cunoscută puterea. Însă din pricină că vremea de iarnă grea nu îngăduia nicidecum vreo mișcare, au amînat totul pentru primăvară."

III

Rașid, *Tarih*, vol. I pag. 14 și 20.

„Uciderea celebrului vizir Seydi Ahmed pașa.

Excelența sa marele-vizir[46], foarte supărat pe viteazul vizir Seydi Ahmed pașa, a cărui faimă de bravură și curaj erau cunoscute de lumea întreagă, căuta pretexte împotriva lui ca să-l distrugă și să-l nimicească, de astă dată din cauza unor acțiuni l-a inculpat de neglijență și de greșeli și a făcut să fie emanat un firman conținînd sentința care i-a grăbit omorîrea, adresat vizirului Ali pașa serdar asupra Ardealului, și capul celui tăiat l-a trimis la Înalta Poartă...

Starea de tulburări și răscoale din Țara Ardealului.

...Cînd s-a făcut primăvară, mai sus amintitul serdar cu oastea victorioasă ce i-a fost destinată în subordine s-a îndreptat și a plecat de-a dreptul spre Ardeal, și din cauză că i s-au supus și închinat lui Kemény János *(Kemyanoș)*, toate satele și tîrgurile întîlnite în cale au fost jefuite și arse și populația a fost redusă în robie. Majoritatea nemeșilor Ardealului *(ayân-i Erdel)* s-au grăbit să se

---

43 V. nota 33.

44 V. nota 24.

45 Era Sibiul.

46 Mare-vizir era acum fiul lui Köprülü Mehmed pașa, adică Köprülü Fazıl Ahmed pașa, între 30 oct. 1661 și 3 nov. 1676.

închine și să ceară iertare, și după ce s-au rugat au fost iertați și milostiviți și la cererea și recomandarea lor ghiaurul numit Apafi Mihal a fost numit crai al Ardealului de către Sublima Poartă. Pe măsură ce partida menționatului crai Apafi Mihal creștea, prin închinarea și supunerea nemeșilor Ardealului, Kemény János s-a grăbit să fugă în partea Austriei, cu tristețe și suferință. Serdarul Ali pașa, după ce a pus ordine în crăia Ardealului *(Erdel kırallığı)*, s-a întors cu soldații săi victorioși la iernatecul Timișoarei."

IV

Evliya Çelebi, *Seyahatname.*

1. Vol. V pag. 403—404.

„Cetatea Ilia *(Iliya kalesi)*. În vremea veche o construise craiul Bethlen István *(Betlen Iştvan)*. Acum îi este stăpîn comandantul Semare[47], din partea craiului Ardealului. E o cetate frumoasă construită din piatră pe o colină înaltă la marginea fluviului Mureș *(Moroş)*[48], avînd forma în cinci colțuri. Dat fiind că se află la începutul frontierei, are 1000 de cătane veterane *(katana bunaklar)* alese. În piața ei există cîrciume, în schelă magazii și are biserici mari.

Luînd de la comandantul acestei cetăți hîrtii de îndurare și predare, și călăuze, trecînd înspre răsărit tot de-a lungul fluviului Mureș peste munți grei, am sosit la cetatea Deva.

Cetatea Deva *(Deva kalesi)*. Este supusă craiului Ardealului Kemény János *(Kemyanoş)*. Însă înlăuntru sînt din partea împăratului neamț *(Nemse çasarı)* un număr de 5000 de cătane. Însă e proprietatea ereditară a soției craiului Barcsai *(Barçay)*. O solidă fortăreață dificilă și tare pe o stîncă abruptă care-și înaltă capul pînă la creștetul cerului, pe marginea fluviului Mureș, căreia din nici o parte neputîndu-i-se pregăti minarea, nu este cu putință să fie cucerită în nici un fel. Numai dacă va fi luată prin asediu, din cauza foamei, prin predare *(vire ile)*. Cu toate că fluviul Mureș are un debit îmbelșugat, nici din partea aceea nu există nici o teamă. Forma o are în cinci colțuri cu donjon, turnuri și creneluri, iar pe bastioanele sale stau tunuri bombardiere *(balyemez toplar)* împodobindu-le ca acele de arici, de parcă s-ar asemăna cu cetatea Van de Turchestan[49]. În Țara Ardealului nu există o astfel de cetate înaltă, o astfel de fortăreață întărită, ca și cînd cetatea ar fi fost creată de însăși mîna forței. Toate casele sale sînt palate ca niște cetăți, decorate cu cărămidă de sticlă multicoloră; ferestrele dau înspre fluviul Mureș și se apără reciproc.

Orașul de jos de pe malul Mureșului de asemenea este foarte împodobit și înfloritor, plăcut încheiat. Fiind înfrumusețat cu mai multe biserici magnifice,

---

[47] Multe din numele de persoane și de localități, în textul lui Evlia Celebi, sînt redate de copiști într-o formă neidentificabilă.

[48] Mureșului îi zice fie după forma cea românească Murăș-Mureș, fie după forma maghiară Maros.

[49] Cetatea și orașul Van se află în Turcia de azi, la răsărit, pe lacul Van și într-adevăr este construită pe stînca goală fiind extrem de tare și inexpugnabilă.

cuprinde un număr de 1000 de case împodobite. Are 5000 de prăvălii de felurite meşteşuguri. Circiumile sint foarte numeroase.

Acest oraş e o schelă mare. Fiindcă de la Belgradul Dunării *(Tuna Belgradi)*, de la Srem şi Semendria şi Buda vin in fiecare an mii de corăbii şi luînd aici de la oamenii cetăţii mai multe mii de ocale de sare gemă *(kaya tuzu)* coboară apoi la Lipova şi pe urmă prin fluviul Tisa *(Tisiya)* intră în fluviul Dunărea, aducînd sare gemă pe ţărmurii Dunării. Sarea aceasta fiind foarte gustoasă, e cunoscută sub numele de „sare de Ardeal" *(Erdel tuzu)*.

Aici, comandantul acestei cetăţi a dat un mare ospăţ, a tras din cetate din 50 de tunuri bombardiere şi a făcut petreceri. Ali aga din Făget *(Façatlı Ali ağa)*, însoţitorul nostru, l-a rugat pe comandant pentru fratele său care era prizonier la el, şi cerîndu-l l-a eliberat din prizonierat. Comandantul, de dragul nostru al tuturora, i-a dăruit lui Lâfizade cel eliberat un rînd de haine şi un cal cătănesc, bucurîndu-ne pe noi toţi.

În aceeaşi zi ne-am întors înapoi de aci şi am venit iarăşi la cetatea Vărădia *(Varadiya)* şi de aici mergînd înspre apus printre munţi am ajuns la cetatea Şoimuş *(Solmoş)*.

Cetatea Şoimuş. E o elegantă cetate fermă pe teritoriul sangeacului de Lipova şi pe marginea fluviului Mureş. Işi înalţă capul pînă la creştetul cerului, fiind aşezată pe un fond de stîncă. Are pîrcălab *(dizdar)*, soldaţi, tunuri şi pulberărie. Are o poartă, cam înspre partea occidentală, 30 de case şi un şanţ adînc ca o cetate, tăiat în stîncă. În interiorul fortăreţei există o mică geamie a lui Süleyman Han[50], putînd să intri înlăuntru numai zece paşi, deoarece această cetate a fost cucerită de vizirul al doilea, Ahmed paşa, în anul 959[51], prin firmanul lui Süleyman Han. Cetatea propriu-zisă este construcţia craiului Bethlen Gábor. În interior este un loc de apă, care este lucrat din stîncă tăiată. Cică meşterul Ferhad lucrarea acestui puţ a scobit-o cu roata şi cu menghina; e aşa de şlefuită şi de rotundă, încît cel care o vede se umple de uimire. Puţul acesta ajungînd pînă în fundul unui munte înalt şi mare, apa este aproape la trei braţe *(kulaç)*. Şi pare că e ca o bucată de ghiaţă."

2. Vol. VI.

pag. 3. „Fiind poruncită din partea puterii o *gazâ* şi acest rob minuscul cerînd şi aprobîndu-i-se *gazâ*, la data de întîi zilkade 1071[52] ne-am îndreptat pe poteca lui Allah *(fī sebīli'llāhi)*[53] spre războiul sfint *(cihâd)*.

Cetăţile şi oraşele mari şi pustiile şi cîmpiile văzute in drumul de pe cîmpia Timişoarei spre gazâ Ardealului.

În frunte era în avangardă *(çarhacı)* cu oştenii eialetului său vizirul de Buda, Ismail paşa, iar domnul nostru Melek Ahmed paşa[54] a fost numit ariergardă la urmă, cu oştenii Rumeliei. Avangarda devenind detaşament de oaste, tuiurile tuturor vizirilor şi mirmiranilor înălţîndu-se, s-a dat plecarea.

---

[50] Sultanul Soliman Magnificul (1520—1566). Sultanii purtau şi titlul de Han.

[51] 29 dec. 1551 — 17 dec. 1552. Ahmed paşa a cucerit Timişoara.

[52] 28 iunie 1661.

[53] Este expresia obişnuită arată pentru a indica drumul războiului sfînt.

[54] Melek („Înger", dar şi cu sensul de „gras") Ahmed paşa, de origine abaza caucazian a fost şi mare-vizir (1650—1651). Era rudă cu Evliya Celebi, dinspre mama acestuia.

A doua zi, serdarul Ali pașa, ridicînd tabăra de sub Timișoara, s-a ajuns la Jebel *(Zepel)*. Raialele acestui menzil sînt cu toții români *(Iflakdur)*. La această etapă, fratele lui Siyavuș pașa, Sarı Hüseyin pașa de asemenea a fost numit în avangardă împreună cu Ismail pașa. Deoarece ghiaurii au auzit că Seydi Ahmed pașa a fost ucis s-au primit vești impresionante.

De aci s-a ajuns la etapa Podul Armatei *(Ordu Cisri)*, și de acolo, în 5 ceasuri, la etapa Sinersig *(Sersiğ)*. Aci e un sat înfloritor de ziamet, cu 300 de case; raialele sînt cu toții români. Scorușele *(güğüm)* de aci, care-s cît prunele, nu se găsesc în nici o țară.

De aci, în 5 ceasuri, s-a ajuns la cetatea Lugoj *(Lugoş)*.

După cetatea Desna *(Desna kalesi)*, la 5 ceasuri spre apus (desigur „spre răsărit") ajung la etapa „Katiya" (poate: Tapiya: Tăpia), care este „așezată într-un loc retras, în niște fînațe împădurite", pe vreme ploioasă, unde, într-un cort o unguroaică *(bir Macar avreti)* a ucis 7 soldați dormind; a doua zi a fost executată.

„La această etapă, s-au rupt sute de căruțe pentru apă *(âb arabaları)*, fiindcă era drumul foarte greu.

Aci s-a ținut sfat. Au fost trimiși înainte spre Poarta de Fier *(Demir Kapu)* 5000 de pușcași bravi. Au pregătit o ambuscadă. În urma acestor ostași a fost numit detașamentul de ostași ai eialetului Timișoara cu Abaza Sari Hüseyin pașa. De acolo apoi a plecat din avangardă Ismail pașa și s-a dus la Poarta de Fier. După ce a sosit știrea că s-a pus stăpînire pe Poarta de Fier, soldații s-au înviorat.

Poarta de Fier ungurească *(Macar Demir Kapusu)*. Odinioară era o barieră puternică cum nu se mai găsea alta pe fața pămîntului. Istoricii maghiari *(müverrihin-i Macar)*[55] îi atribuie construcția acesteia lui Alexandru[56]. Pe atunci, din acest loc înspre miazăzi pe o distanță de patru menziluri printre munți pînă ce se ajungea la Poarta de Fier a fluviului Dunărea *(Tuna nehri Demir Kapusu)* existau trei rînduri de ziduri groase și trei rînduri de șanțuri profunde. În prezent, fundurile ferme ale șanțurilor sînt manifeste. De la această Poartă de Fier înspre miazănoapte pe o distanță de 20 de menziluri printre munți, pînă la fluviul Tisa au fost construite de asemenea trei rînduri de ziduri. Toate urmele acestor construcții se văd astăzi în ruină.

Așadar, părțile de apus și de miazănoapte ale Țării Ardealului erau cuprinse cu ziduri, iar în locul unde era fixată granița între Țara Ungurească *(Diyar-i Ungurus)* și Țara Ardealului *(Diyar-i Erdel)*, se afla această Poartă de Fier. Munții acestei Porți de Fier pînă la capăt sînt munți înalți, sînt munții care împrejmuiesc Țările Ardealul, Hajdúság *(Hayduşak)*, Sașilor și Secuilor *(Sas, Sekel)*.

Drumuri mari *(şâhrâh)* ca să intri în Ardeal sînt patru drumuri. Unul este către apus și se află în partea otomanilor, fiind această Poartă de Fier, un drum mare. Unul este către miazănoapte pe marginea fluviului Tisa, drumul Nemény *(Namen)* prin care se intră în Ungaria de Mijloc *(Orta Macar)*. Iar unul este către răsărit înclinînd spre nord, drumul secuilor *(Sekel yolu)*, care din vilaietul secuilor

---

[55] Firește, acești „istorici maghiari" nu există. Evliya Celebi îi invocă pentru a da mai multă credibilitate spuselor lui.

[56] Alexandru, turc. Iskender, din arabă de altfel (unde Alexandros a fost conceput ca avînd articolul generic arab *al*, Al-exander), este Alexandru cel Mare, care a pătruns, după cum se știe, în toate legendele Orientului și i se atribuie o sumedenie de fapte mari; în consecință și „construirea" Porții de Fier, pe unde a pătruns și Traian în Dacia prin lupte grele.

intră în vilaietul leșesc *(Leh vilâyeti)*. Iar al patrulea este înspre *kible*[57], drumul Brașovului *(Brașov)*, care intră în vilaietul Iflak. În afară de aceste patru drumuri nu se poate intra în Țara Ardealului pe alte drumuri principale. Toate părțile îi sînt împrejmuite de munții care formează această Poartă de Fier. Iată, e din pricina aceasta că Țara Ardealului se răscoală din cînd în cînd împotriva otomanilor.

În părțile apusene de la această Poartă de Fier sînt vilaietele Timișoarei *(Temeșvar vilâyetleri)*. În partea de miazănoapte sînt cetățile Ineu și Oradea *(Yanova ve Varad)*, încă necucerite. În părțile de răsărit și de *kible* Ardealul este înconjurat de Țara Românească și Moldova *(Iflak ve Boğdan)*. Acelea aflîndu-se pe țărmul fluviului Dunărea, granițele lor sînt constituite de fluviul Dunărea, iar Țara Românească și Moldova înspre miazănoapte, nord-vest *(yıldız)* și apus au vilaietele Ardealului. Iată, această Țară a Ardealului fiind un vilaiet mare, dacă vrea Allah, în limita posibilităților, vom face totul ca s-o descriem și s-o înfățișăm.

Înainte de toate, în această Poartă de Fier făcînd popas cu toți soldații două zile înlăuntrul codrilor, 3200 de care și tot atîtea mii de cămile ale pulberăriei au trecut cu greutate. Apoi, urcușul a început să coboare spre răsărit și am ajuns la etapa Biserica din Pădure *(Koru Kilisa)*. În locul acesta fusese o biserică creștină *(deyir)* mare. Mai înainte, la venirea aici a lui Gazi Seydi pașa, acesta a distrus-o. Pe cîmpia aceasta, toți soldații au descins strîns de tot, și s-a poruncit tuturor mirmiranilor[58] să pună sentinele *(karavullar)*. Gaziii au început să stea și noaptea și ziua gata înarmați

Intrînd timp de o jumătate de ceas pe o cîmpie nesfîrșită, s-a ajuns la etapa Hațeg *(Hasek)*. Pe această cîmpie înverzită s-a așezat o armată a islamului cum n-a mai fost înainte, după spusele gaziilor de la frontieră. Crainicii au strigat că pe această cîmpie se va poposi zece zile, și au fost iarăși recomandate și asigurate puternice sentinele, fiindcă s-a primit știrea că craiul Kemény János *(Kemin Yanoș)* s-a pus în mișcare. Dar ce folos, căci ostașii tătari încă nu veniseră.

Din cauză că nu era prezent Seydi pașa, fața ostașilor nu rîdea. Căci pe această întinsă cîmpie Seydi Ahmed pașa împreună cu ostașii de la Buda, Eger, Timișoara și Kanizsa, bătîndu-se cu ungurii, i-a biruit. În lupta aceea 87.000 de supuși feluriți al lui Rákóczi *(Rakoçi)* fiind trecuți într-o clipă prin dinții sabiei, craiul a luat-o la fugă cu vreo 300 din suita lui.

Iată însă că în timp ce ședeam cu oastea islamului pe cîmpia aceasta, sosind 50.000 tătari vînători-de-dușman *(Tatar-ı aduv-șikâr)* cu *yalı ağası*[59] Șah Pulad aga, acesta a fost îmbrăcat cu halat de onoare *(hil'at-i fâhire)* de către marele serdar. Poposind la un ceas înaintea avangardei lui Ismail pașa, timp de zece zile armata islamului a strîns pradă.

Curînd, a fost însărcinat printr-un firman să adune vești despre tabăra craiului Kemény János și să aducă iscoade. În clipa aceea, pornind cu 40.000 de soldați în razie *(ilgar)*, s-au dus înspre acea tabără. În aceeași zi, Cerrah Kasım pașa[60] a

---

[57] *Kibla* în arabă este direcția spre Mecca, deci sud-est. Fiecare musulman trebuie s-o cunoască, pentru cele 5 rugăciuni zilnice.

[58] Mirmiran, mir-i miran, emir el-umera, „prințul prinților", este corespondentul arabo-persan al turcescului beglerbegi, beylerbeyi.

[59] *Yalı ağası*, turc. „aga țărmului mării", era conducătorul tătarilor din Bugeac, cei de țărmul Mării Negre, care la ordinul sultanilor otomani, porneau cu plăcere la lupte și jafuri oricînd.

[60] *Cerrah* înseamnă „chirurgul".

trimis zece iscoade luate de la craiul Kemény János. Făcîndu-i să vorbească în fața serdarului, au fost apoi uciși.

Plecarea acestui nevrednic la prima expediție de jaf (çete) în gazâ.

Mergînd cu gazii de Buda de pe cîmpia aceea a Hațegului înspre apus printre munți, am dat peste dușmanul adunat într-un loc prăpăstios pe văile Desna și în munții Desna și am pornit la atac din trei părți cu 3000 de tineri îndrăzneți *(yiğit)* cu strigătul de „Allah, Allah!" Dar, cu o sută de mii de munci și necazuri, slavă lui Dumnezeu *(hamd-i Hüdâ)*, am cucerit acel loc și luînd 121 de prizonieri și încă odată pe atîtea căpățîni și multă pradă, am trecut teferi și încărcați cu pradă într-o zi și o noapte peste văile Desnei și am ieșit la cîmpie.

Ajungînd în a patra zi pe cîmpia Hațegului la armata islamului, pe cînd vindeam prizonierii și prada adunată, prin voia lui Dumnezeu serascherul Ali pașa auzind că am venit cu această pradă, a făcut comentariul: „Dacă fiecare se duce în expediție de jaf *(çete)*, armata islamului se împrăștie" și a pus crainicii să strige: „Expediția de jaf este interzisă!" Punînd peste noi ceauși comisari, a spus: „Acești cetegii care au sosit, să-i predea pe toți prizonierii stăpînilor lor, să-și ia cotele, altfel, pe capul padișahului, îi zdrobesc pe cetegii!"

În timp ce ne duceam cu tovarășii mei ca să-i predăm pe prizonieri pe piața cetății Colțului *(Kolçvar kalesi)*, departe la o jumătate de ceas sud-est de cîmpia Hațegului, recitam o sută de mii de rugăciuni de iertare pentru răposatul Seydi Ahmed pașa iar pentru serdarul actual o sută de mii de blesteme, și am sosit la cetatea Colțului.

Cetatea Colțului. De la început pînă la sfîrșit, e sub stăpînirea crailor Ardealului. În afară de Seydi pașa nici un vizir nu a venit în această țară. Cetatea aceasta, devenind proprietatea ereditară prin transfer a lui Zólyomi *(Zolomioğlu)*, are pînă la 1000 de soldați. Cetatea aceasta e o cetate tare construită pe o stîncă abruptă pînă la vîrf, grandioasă *(ședdadî)*[61] și avînd o formă în cinci colțuri, înlăuntrul văii platoului cetății Colț, pe marginea rîului Colț *(Kolçvar nehri)*. Are o poartă care dă spre cîmpia Hațegului. E o cetate frumoasă cu 11 turnuri, dar are volum mare, și apoi pe toate laturile ei fiind prăpastie, nu te poți apropia de ea.

În dosul munților colosali, pe direcția sud-est în întregime e vilaietul Țara Românească *(Iflak)*.

La poalele cetății, în vale, este un cartier *(varoș)*[62] cu vii și grădini, împodobit în interiorul lui cu biserici artistic lucrate. În vale sînt tot felul de pești. Avînd apa și aerul plăcute, frumusețile de aci sînt vestite.

Comandantul acestei cetăți s-a închinat și cînd a sosit la serdar cu cadourile lui, toți prizonierii noștri au fost predați cu defter pe această piață, iar nouă ne-au dat sub titlul de răscumpărare a prizonierilor *(müjde-i esir nâmiyle)* trei pungi de bani, revenind celor 3000 de bravi cîte 20 de guruși valoare de *gazâ*. Zicînd apoi „Să fie cu noroc!", am primit mai multe cadouri de la comandant.

Ne-am întors iarăși la armata islamului.

În ziua aceea, la 18 zilkade anul 1071[63], o zi de vineri, s-a dat firman ca ostașii tătari să pornească, mergînd un ceas înainte, ca să-i reducă la supunere pe toți răsculații din Țara Ardealului *(Erdel Memleketi)*. S-a dat firman ca Ismail

---

[61] Ședdad era numele unui rege legendar preislamic din Yemen, în sudul Arabiei, vestit pentru construcțiile lui uriașe și grandioase.

[62] Turcesul *varoș*, din ung. *város* nu are sensul de „oraș" (căruia i se zice cu arabul *șehir*), ci acela de foburg, cartier, subcetate.

[63] 15 iulie 1661, într-adevăr o zi de vineri.

pașa cu soldații de la Buda să fie avangardă, iar Çatalbaș[64] pașa să fie ariergardă. Imediat trîmbițele au sunat plecarea, Cerrah Kasım pașa cu tuiurile a devenit șeful cantonamentelor *(konakcı)*. Pînă la acea zi a fost popas de zece zile pe cîmpia Hațegului.

De aci, mergînd două ceasuri în partea răsăriteană a cîmpiei Hațegului, am sosit la cetatea Sec *(Sik)*. Fiind sub stăpînirea crailor Ardealului, este însă proprietatea lui Sólyom Gergely Báthory *(? Solom Gerger Pabodi)*, care fiind begul Ineului *(Yanova)*, a craiului Barcsai *(Parçay kıralıdır)*[65]. Cetatea e pe marginea rîului L-na (?), e o cetate mică construită din piatră. În interior are numai zece case și o biserică mică, însă pe cîmpul de la poalele ei era un palat artistic al craiului Barcsai *(Parçay)*, care era o minune a lumii prin selecțiunea și forma imaginilor dinlăuntru și prin picturile multicolore. Soldații au dat foc palatului, și cînd i-au înecat toate porțile și pereții într-o vîlvătaie babilonică *(ateș-i Nimrûd)*, comandantul cetății îngrozindu-se de cele ce se întîmplau, a venit la oaste cu variate cadouri și i s-a închinat serascherului.

Purcezînd de aici și trecînd prin pasul K-na (?), s-a poposit pe cîmpia Kosvar pe țărmul rîului Samuși Mic *(Küçük Samuși)*. În ziua aceea, cît ce s-a dat firman ca „soldații islamului să jefuiască, să plece *çete* în grupe după grupe", numaidecît nevrednicul de mine *(hakîr)*, socotind că ocazia este bună pentru jaf, am umblat cu 50 de bravi bine înarmați înspre apus printre munți cinci ceasuri și fără ca să găsim de loc pradă, am prins numai un informator *(dil)*[66] român *(Iflaklı)*, care cu oricîte promisiuni ce i s-au făcut, nu a dat nici o știre despre vreo pradă.

Tot în aceeași zi, după ce am umblat degeaba, am sosit la armata islamului. Tot în noaptea aceea, adunîndu-ne într-un loc 100 de bravi pedestrași pușcași și 100 de tinerei călări bine înarmați și energici, și umblînd o zi și o noapte înspre apus, ne-am bătut multă vreme cu vreo 40—50 de dușmani ce s-au înschis în peșterile dintr-o zonă stîncoasă, unde pietrele fiind abrupte nu era posibilă nici o victorie. Noi ne-am întors apoi liniștiți. Fără ca să fim zgîrciți cu animalele de pe văile de jos, cu toții împreună, în timp ce reveneam înapoi pe valea Șebevar *(Șebevar deresi)*, am luat pradă pînă la 3000 de vite grase și am ajuns în cinci ceasuri la cetatea Șebevar, adică Pesanvar.

Cetatea Șebevar, adică orașul Pesanvar *(Șebevar kalesi yani Pesanvar șehri)*. Este proprietatea crailor Ardealului. E o frumoasă fortăreață de construcție grandioasă, dificilă și tare, avînd 11 turnuri și un volum în formă pătrată, la gura unei văi. Înspre răsărit i se deschid două porți. În interior, fiindu-i suficiente și în stare perfectă toate tunurile și pulberea, însă cei dinlăuntru temîndu-se de zarva soldaților, lăsîndu-și toată averea și bogățiile împreună cu copiii și descendența lor s-au refugiat în peșteri. Iar noi cei 200 de bravi, făcîndu-ne curaj, încetișor și lin, am intrat în cetate. Înlăuntru nici pui de om! Imediat strîngînd lucrurile de valoare și dînd foc cetății, am intrat în orașul din afară Pesan și am luat și de acolo lucruri bune și rare. Dar din voia lui Dumnezeu tunurile cetății încinzîndu-se, atîtea tunuri au zburat în aer în cele patru părți, încît nu se poate descrie. După aceea, am dat foc și orașului și în timp ce ieșeam afară printre vii am prins un informator, pe care cînd l-am întrebat: „Poporul din cetatea asta unde s-a dus?"; a zis: „Uite, prin munții grei de aici, umblă și acuma".

---

64 Înseamnă „cap de furculă".

65 Aceeași grafie greșită pentru Barçay — Barcsai.

66 *Dil* înseamnă „limbă" și „informator".

Numaidecît legîndu-i mînile de cap, l-am încălecat pe cal şi dîndu-l pazei corporale unui băiat, pe cînd umblam iarăşi înspre apus printre munţi de cinci ceasuri în urmărirea duşmanului, am dat peste vreo 100 de tătari iuţi-ca-vîntul *(Tatar-ı sabâ-reftar)*. Am vorbit şi hotărît cu ei să facem împărţeală comună şi în timp ce nevrednicul de mine recitam *Fatiha*[67] i-am încălecat pe pedestraşii noştri pe caii liberi ai tătarilor. Am devenit 300 de călăreţi voinici şi în ziua aceea alergînd împreună printre munţi am ajuns din urmă vreo 300 de unguri care fugeau în 18 căruţe *hinto*[68] zugrăvite şi cu geamuri de cristal. Ne-am apucat să ne batem cu ei şi luîndu-le căruţele cu cîte doi cai împreună cu fetele unguroaice *(Macar kızlariyle beraber)* dinlăuntru şi cu atîta pradă adunată, i-am legat pe toţi cei 131 de prizonieri cu mînile de cap şi am închis ochii asupra celor fugiţi în munţi, uşurîndu-le în felul acesta salvarea. De la noi numai un om a devenit martir *(şehid oldu)*[69], pe care l-am pus în căruţă, iar alţi doi oameni fiind răniţi au scăpat cu viaţa.

Venind cu bine, teferi şi încărcaţi de pradă, şi mînînd din urmă 800 de vite şi 600 de oi adunate din cele patru părţi iar pe cei 70 de cai de pradă încălecîndu-i pe gaziii noştri tătari şi pe unii dintre prizonieri, umblarăm aşa noaptea aceea pînă ce am ajuns pe la miezul nopţii la valea Serbaz (?). Aici e o trecătoare mîndră cum nu se poate descrie pe nici o limbă.

În noaptea aceea am strîns toate căruţele în tabără şi legîndu-i zdravăn pe prizonieri, am pus sentinele în toate părţile. 300 de inşi am stat fără casă, gata de acţiune, păstrînd ordinea cu toate animalele, apoi dimineaţa umblînd 14 ceasuri cu o sută de mii de necazuri şi dificultăţi, mînaţi de teamă şi grijă, am trecut muntele Paian *(Payan dağını)* şi ne-am culcat în faţa cetăţii Zidovar.

Cetatea Zidovar. În ţara aceasta cuvîntul „var" înseanmă „cetate" *(kale)*. Cetatea aceasta fiind de la început pînă la sfîrşit supusă crailor Ardealului, este proprietatea lui Kemény János. E o cetate mică şi frumoasă făcută din piatră, într-un loc strîmt muntos şi împădurit, pe o stîncă dificilă, cu trei bastioane.

La poalele ei curge rîul Zidovar, care se duce înspre răsărit şi se varsă în rîul Samuşi. Aproape de cetate într-un loc de spînzurătoare *(darağaçlık)* am întins curse şi am pus sentinele, stînd fără grijă. Crăpîndu-se de ziuă, ne-am trimis caii împreună cu mărunteie sentinele, şi pe cînd noi umblam de vreun ceas deodată apar sentinelele noastre şi spunîndu-ne: „Ajutor măi *(bre, meded!)*, duşmanul a luat gura strîmtorii, au tăiat copaci uriaşi şi stau pe partea stîngă bine înarmaţi", noi ne-am adunat la un loc cu gaziii noştri tătari şi am ţinut sfat. Am trecut prin sabie, într-o singură clipă, pe prizonierii ce-i aveam şi care puteau pune mîna pe sabie, am năpustit toate vitele şi oile deslegîndu-le, am îngrămădit toate căruţele ca într-un lagăr şi după ce am ajuns la locul numit Strîmtoarea Burten *(Burten Boğazi)*, am ţinut iară sfat. Cum duşmanul păzea strîmtoarea, îndată ce un număr de 100 de bravi de-ai noştri au tras o salvă de plumbi asupra duşmanului, noi cei 200 de bravi laolaltă cu vitejii ne-am repezit strigînd „Allah!" dinlăuntrul văii de unde veneam şi l-am împins din strîmtoare pe duşman, călăreţii noştri rupîndu-i într-una pe călăreţii lor şi pedestraşii noştri pe pedestraşii lor. Am făcut prizonieri

67 *Fatiha*, arab. *fātiha* („deschizătoarea (Coranului)") este prima sura (capitol) al Coranului, corespunzînd „Tatălui Nostru" creştin.

68 Este ung. hintó, hintău.

69 Musulmanul care moare în lupta contra necredincioşilor devine *şehid*, „martor" al credinţei, martir.

200 de maghiari și 2 femei, înlocuindu-i astfel pe prizonierii pe care îi omorîserăm mai înainte.

Am luat atîta pradă și dezlegînd și vitele ce le părăsiserăm, și luînd prizonierii, iar noi, slavă lui Allah!, scăpînd de prizonierat, pe cînd umblam slobozi 12 prizonieri maghiari ne-au spus: „Să vă ducem teferi și cu prada întreagă pe un drum ușor. Ne veți libera apoi?" Noi, cu jurămînt, am spus: „Vă liberăm!" și încrezîndu-ne în ei, i-am făcut călăuze.

Pe timpul lui Seydi pașa am intrat de două ori în Țara Ardealului, însă drumul acesta nu l-am văzut. De asemenea, printre cei ce ne însoțeau nu l-a văzut nici unul. În ceea ce-i privește pe tătari, ei n-au intrat mai înainte în Ardeal pe acest drum. Mînîndu-i de la spate pe acești prizonieri, în ziua aceea am mers 13 ceasuri, lăsînd pe drum multe vite și oi.

Am venit la menzilul Valea Șece *(Şeçe deresi)*. Rîul Șece curge printre munți înalți de amîndouă laturile pînă la vîrful cerului și se amestecă cu fluviul mare Mureș *(Mureş)* la două etape în apropiere de orașul Deva. Pînă la urmă, în noaptea aceea, ne-am culcat în valea aceea, tot din prevedere. Începînd des de dimineață, am trecut de 113 ori apa Șece care curge pe vale, încît ni s-a îngrozit sufletul. Am trecut în 50 de locuri pe la atelierul minelor de fier *(demir madenleri kârhanesi)*. La coborîș și la urcuș, fără ca să fi trecut printre stînci și ape, ne-au rămas acolo mai multe vite și oi. Două căruțe răsturnîndu-se pe munte, s-au făcut bucăți, bucăți. 8 prizonieri ne-au murit. Prietenul nostru mort în ciocnirea anterioară se umflase și mirosea. Pe stîncile cocoțate pînă-n cer pe cele două laturi ale acestei văi sînt cuiburi de șoimi, *ispir* (?) și zăgani *(zağanos)*. Pe numele lui Dumnezeu, pînă în clipa aceasta sînt 21 de ani de cînd fac călătorii, dar o vale așa de înfricoșetoare și de primejdioasă și de nemiloasă n-am văzut. Căci umblam înlăuntrul acestei văi exact de 12 ceasuri, fără nici o urmă de mîntuire. Pînă la urmă, cu toții eram cu sufletelele noastre plictisiți și ne pierdusem nădejdea de-a ne mîntui. Cînd am spus dușmanilor noștri care ne călăuzeau: „Măi blestemaților, de ce ne-ați adus într-o vale ca asta fără milă?", ei ne-au răspuns ca să ne consoleze: „Prin pasurile celelalte se întîmplă accidente, însă valea asta Șece, cu toate că-i nemiloasă, nu-i cu accidente".

În sfîrșit mergînd cu atîtea necazuri pe valea aceasta încă 8 ceasuri spre sud-est, cînd a fost miezul nopții am ajuns la cetatea Șecevar de la gura văii Șece.

Cetatea Șecevar (Şecevar kalesi). Este supusă Ardealului, însă și împăratul austriac a pus aci 500 de soldați. Stăpîn îi era Rákóczi, cel pe care l-a ucis Seydi Ahmed pașa. După ce a murit acela, i-a rămas mamei sale[70]. Cetatea este o fortăreață frumoasă cu ziduri plăcute, o construcție din piatră de formă rotundă, într-un loc larg la gura văii Șece. Prin șanțul ei curge valea Șece și cum stă acolo locului, dacă se aprind noaptea făclii la poartă și pe ziduri, se iluminează interiorul șanțului. Pe așa o iluminație, toți dușmanii dinlăuntrul cetății strigau de veghe „pajorj! pajorj!"[71] și păzeau astfel cetatea. Noi tocmai atunci, pe neașteptate, am ajuns la poalele cetății. Numaidecît, cu toții, după ce începuserăm să fim copleșiți de imposibilitatea mîntuirii și să dăm în disperare, au fost surprinși cînd în același moment prizonierii noștri cei din căruțe și cei din afară începură să strige ca dintr-o singură gură. Numaidecît, venindu-ne la toți mintea la cap, ne-am dat seama de ce căzuse peste noi. Renunțînd la prada cîștigată, am lovit imediat cu satîrul

---

[70] Suzana Lorántffi.

[71] Un cuvînt neinteligibil, nici ungurește, nici românește.

pe prizonierii care țipau și am tăiat capetele la toți cei care ne-au adus în locul acela. S-au tăiat și țipetele și gemetele.

Pe cînd ne ziceam: „Oare situația asta tîmpită unde ne va duce?", unul dintre prizonieri a zis: „Uite, soldații voștri sînt aproape de locul acesta, liberați-mă pe mine, că vă voi duce cu bine. Dacă nu vă voi duce, omorîți-mă și pe mine, ca pe aceștia". Însă, zicînd el: „Pe drumul pe care vă voi duce căruțele acestea nu pot trece, însă vă duc aproape de tot", l-am pus să jure și făcîndu-l călăuză și încărcînd pe loc prada din 16 căruțe și fetele și băieții pe caii de la căruțe, pe unii încălecîndu-i pe caii tătarilor, am lăsat acolo oile și mînînd toate vitele așa slab împovărați și sprinteni am continuat să mergem înlăuntrul acelei văi Șece o jumătate de ceas împreună înspre sud-est. Ne-am cățărat apoi pe o stîncă prăpăstioasă și am trecut pe sus printr-o pădure. Umblînd așa și iar umblînd, pe la miezul nopții am zărit un foc mare. Întrebîndu-l pe prizonierul nostru: „Măi omule, ce-i aia?", el a zis: „E orașul Orăștie *(Sasvaroș șehridir)*. Uite, soldații voștri au dat și în orașul acesta. Dar pînă la orașul acela îți trebuie două zile".

Ni s-a ușurat sufletul. Dar cetatea Șecevar amintită, rămasă în urmă, auzind că noi i-am prăpădit pe prizonierii noștri, în noaptea aceea pînă dimineața a făcut să bubuie grozav pămîntul și cerul din peste 1000 de tunuri. Pe scurt, din toate patru părțile era valea iadului pentru noi.

În noaptea aceea am ajuns pe marginea rîului Keșt *(K-ș-t)*. Rîul acesta vine din munții Lupeni (? *Lîpân*). se amestecă cu rîul Șece care trece prin șanțul menționatei cetăți Șecevar, și de acolo mai în jos se varsă în fluviul Mureș *(Maroș)*. Dar mai întîi am trecut și acest rîu cu o sută de mii de trude și oboseli și umblînd pînă dimineața, slavă Domnului!, am ieșit pe calea largă a oastei islamului și am dat peste cîțiva ostași prădalnici *(çeteci)* și am ajuns oastea islamului la poalele cetății Deva.

Mai înainte am trimis armatei 3000 de vite și oi. Acestea, pe căi drepte, au venit și au ajuns într-o zi la armată, și au fost vîndute cu 1000 de guruși. Venind noi, am găsit banii gata. Ulterior, am vîndut în tîrgul armatei prizonierii și prăzile aduse de noi. În total s-au făcut 7 pungi și banii au fost împărțiți frățește cu tovarășii noștri și cu tătarii care ne-au întovărășit. Nevrednicului de mine i-au căzut 40 de guruși și un băiat.

Fortăreața Devavar *(Devavar hisarı)*. Pe cînd ne duceam la cucerirea cetății Oradea sosirăm la cetatea aceasta, Deva, ca să-l slobozim din prizonierat pe Lâfizade, fratele lui Ali aga din Făget. I-am făcut descrierea atunci.

De astă dată, comandantul cetății i s-a închinat serdarului Ali pașa și venind cu darurile lui ne-a găsit și a făcut mare vînzare și cumpărare cu oastea islamului, rămînînd apoi în pace.

Plecînd de acolo, umblînd un ceas înspre miazănoapte, am venit la cetatea Orăștiei.

Cetatea Orăștiei *(Sazvaroș kalesi)*. Deși este supusă crailor Ardealului, e în stăpînirea maghiarilor sași *(Saz Macarları)*. Dat fiind că înlăuntru erau soldați ai împăratului austriac, care nu s-au închinat, a fost lăsată cetatea în pace, iar la plecare a fost incendiat orașul. Cetatea era rotundă și agreabilă și solidă, la poalele unui deal. Șanțul îi era plin ras cu apă. Avea un foburg *(varoș)* mare, împodobit cu tot felul de palate, hanuri și biserici, un dulce oraș înfrumusețat cu vii, grădini și cu tîrg acoperit *(çarșuy)* și piață, și cînd i s-a dat foc au fost găsite atîtea lucruri de pradă și provizii, încît oastea islamului s-a umplut și s-a săturat de pradă.

Aici au apărut de pe dealuri și din grădini 800 de bravi cu prizonieri și prăzi. Vînzîndu-i oastei islamului, le-au revenit celor 300 de bravi 300 de guruși. Tristețile și suferințele îndurate nu au fost zadarnice.

A doua zi, plecînd de la cetatea aceasta înspre miazănoapte și mergînd 6 ceasuri, am venit la cetatea Vinț *(Vinçazvar)*..."

...La întoarcerea armatei otomane, Evliya Çelebi, vol. VI, pag. 98 urm. se oprește la

„Cetatea Sebeș *(Şebeş kalesı)*...

Acolo Şah Polad aga mi-a făcut cadou nevrednicului de mine un minunat tînăr sclav *(gulâm)* slovac *(Tot)* și două fete austriece *(Nemse kızı)*. Toți ostașii tătari plecară spre Țara Cetății Albe *(Diyar-i Akkerman)* și s-au îndreptat spre Poarta de Fier.

Între-aceea a venit iarna și au început friguri mari. Ci, fiindcă locurile pe unde umblaserăm noi erau locuri arse și pîrjolite, și fiindcă nu se mai putea găsi deloc de mîncare și de băut, s-au ivit lipsurile. 10 drame *(dirhem)* de pîne s-au urcat la o accea și o oca[72] de tăbac *(duhan)* la 10 guruși. Căci la ordie erau 200.000 de prizonieri și 100.000 de ostași, precum și 100.000 de ostași ai Ardealului. Fiind foamete, ochii soldaților s-au lungit cu adevărat și au pornit la marș ca să ajungă mai departe, o clipă mai devreme. Însă nu s-a dat permisie.

Imediat, serdarul cel cu decizii ca Asaf[73], a distribuit soldaților armatei toate proviziile cîte le avea aici oastea craiului, și a dat craiului îngăduința să se retragă. A pus să-l îmbrace pe spate cu o blană de samur și după ce i s-a recomandat craiului să predea cele 1000 de pungi restante, încheind tratat și acord, craiul și-a luat rămas bun de la viziri și locțiitorii lor *(vüzerâ ve vükelâ)* și s-a întors înapoi.

De acolo mergînd 7 ceasuri și trecînd rîul Olt[74] am venit la Orașul săsesc *(Sazşehri)*[75].

Orașul Săsesc *(Sazşehri)*. Cetatea îi este pe o coastă (bayır) și se vede la capătul acestui tîrgușor *(nahiye)*. Aci e un foburg *(varoş)*. Însă din pricina greutăților cu atîția prizonieri și atîtea bogății nu m-am putut duce s-o vizionez. Se vedea că e o cetate frumoasă și întărită. În locul acesta a fost înscris în registru că 5 drame de pîne s-au vîndut cu o accea.

De acolo mergînd tot înspre miazăzi 6 ceasuri, am venit la cetatea Orăștie *(Sazvaroş)*. Orașul Orăștie fusese o etapă anterioară. Acesteia îi spun cetatea Orăștie *(Sazvaroş kalesi)*. Acum această cetate dat fiind că fusese întrucîtva reparată, comandanții au venit și s-au închinat cu 100 de care de provizii ale lor. Armata fiind astfel mulțumită, fiecare s-a aprovizionat din oraș.

De acolo mergînd 7 ceasuri înspre miazăzi am sosit la cetatea Deva. Pînă cînd în expediția anterioară nu se închinase, de astă dată, ca rezultat al numirii craiului, comandantul a venit la serdar cu 200 de care de provizii și îndeplinind închinarea totală, a distribuit soldaților proviziile. Apoi, unii oameni s-au dus la cetatea Deva să se aprovizioneze.

---

[72] O oca *(okka, vukiye)* era unitatea de greutate și capacitate de 1,283 kg și era împărțită în 100 de dramuri *(dirhem)*.

[73] Asaf a fost sfetnicul regelui Solomon „Înțeleptul" și era considerat în lumea orientală ca un summum al înțelepciunii politice. Marelui-vizir i se da adeseori atributul de Asaf.

[74] Un rîu Olt între Sebeș Alba și Orăștie nu există. Probabil este o reminiscență a Oltului, pe unde a trecut altă dată Evliya.

[75] Acest „oraș săsesc", deosebit de Orăștie, poate să redea toponimul Săsciori.

Pornind de aci, în 9 ceasuri am venit la strîmtoarea Lia (?). Trecînd într-o zi strîmtoarea, pe partea cealaltă am venit în 6 ceasuri la cetatea Palat *(Saray)*. Mai înainte fusese incendiată.

De acolo mergînd înainte, am poposit și ne-am odihnit pe cîmpia Hațegului *(Hatsek)*. În locul acesta toți ostașii și-au pus corturile și dormitoarele toate pe zăpadă și în noaptea aceea fiind un viscol aspru cu zăpadă corturile au ajuns sub nea. Crainicii au strigat: „Aici este repaos de două zile!“, apoi în ziua aceea s-a făcut popas în interiorul Porții de Fier.

Cînd am intrat mai înainte prin această Poartă de Fier erau 13.200 de care. Deoarece erau zile de primăvară. s-a trecut cu ușurință într-o zi și o noapte. Însă acuma, fiind 18.000 de care trecute în registru, 200.000 de prizonieri și de 10 ori 100.000 de vite, au trecut abia în trei nopți, cu trudă mare. Socoteala cămilelor și catîrilor pe care i-a trecut rîndășia *(seyishane)*, nu este cunoscută. Văzînd cum, din cauza acestei Porți de Fier se prăpădesc în trei zile peste 5000 de prizonieri robi ai lui Allah, de violența iernii și de foame, au coborît printre noi zilele urii și ale furiei. Încărcăturile de pradă și avere de pe mai multe sute de care și prizonierii în viață rămași pe loc l-a făcut pe fiecare să se gîndească la mîntuirea sufletului și capului său.

Slavă Domnului!, acest sărman plin de neputință Evliya am trecut cu bine prin Poarta de Fier, cu cei 13 prizonieri ai mei și cu cei 12 cai și cu un car încărcat cu tot felul de lucruri, și cu trupul sănătos, și mergînd mai departe, în ultimele zece zile ale lunii cümâdâ ül-âhire a anului 1072[76], am ajuns cu sănătate și teafăr în satul Musca *(Muska)*[77] pe pămîntul vilaietului Timișoarei, care se găsește în Țările Islamului *(Diyâr-i Islâm)*, și am sosit la casa unui creștin dintre prietenii noștri. Nu i-am pus pe prizonierii și servitorii noștri imediat lîngă cămin *(ocak)*; hainele și efectele servitorilor le-am dat gazdei să le spele, și mîncînd ceea ce ni s-a gătit, ochii tuturor servitorilor s-au luminat și fețele li s-au înviorat.

În locul acela dîndu-se din partea marelui serdar permisie tuturor gaziilor musulmani, într-o zi n-a mai rămas nici urmă de ostaș; fiecare s-a dus acasă.

De acolo, în apropiere de cetatea Caransebeș *(Șebeș)*, toți vizirii, locțiitorii și begii *(vüzerâ, vükelâ ve ümerâ)* au primit firman ca să se ducă la iernatecele lor. S-a dat firman ca serdarul Ali pașa să ierneze la Timișoara și Çavușzade Mehmed pașa în cetatea Vîrșeț (? *Vers*) și domnului nostru Melek Ahmed pașa la Belgrad. Am plecat imediat la iernatecul de la Belgrad.“

3. Vol. VII, pag. 427—429.

„Lauda cetății Vinț *(Viçan; Vinçaz)*

La data 1068, Ismail pașa a incendiat-o. În prezent nu mai este așa de infloritoare. De acolo, mergînd 9 ceasuri pe direcția apus

Elogiul cetății Orăștie *(Sazvar; Sazvari; Sarvaro)*.

Cetatea era pe marginea unei ape și la poalele unui deal și la o curmătură, o construcție din cărămizi și piatră, o cetate agreabilă și un foburg frumos. Și pe acesta l-a ars cu focul Ali pașa. Acum a fost restaurat ca mai înainte, fiindcă e un loc roditor, cu o cîmpie producătoare și cu vii și grădini.

---

[76] Decada 10 — 19 februarie 1662.

[77] Poate fi Rusca, deși litera *r* nu seamănă de loc cu *m*.

De acolo, mergînd înspre apus 7 ceasuri de-a lungul marelui fluviu Mureş *(Mureş)* printre sate înstărite şi cultivate

Lauda cetăţii Deva (Devavar).

E o cetate a forţei pe partea de dincolo a fluviului Mureş înălţată pînă la creştetul cerului, astfel că în Ţara Ardealului şi în Cehia şi Lehia o cetate asemenea unui donjon şi o fortăreaţă solidă ca aceasta nu mai există.

Am trecut Mureşul pe pod şi am fost găzduiţi o noapte în cetate şi am văzut-o şi vizitat-o după dorinţă şi poftă. Cu toate că dealurile înalte dinspre apus sînt accesibile, totuşi de pe acelea nu se păgubeşte de loc această cetate şi în felul acesta nu se poate apropia nimeni de această cetate. Căci atunci cînd intrarăm în Ardeal cu Ali paşa în anul 1071[78], cetatea aceasta nu s-a închinat deloc şi oastea islamului nu a putut fi adăpată din apa Mureşului, aşa cum s-a descris mai sus cu amănuntul.

Mai tîrziu, cînd ne duceam la cetatea Orăzii, venind iarăşi de la cetatea noastră Lipova la această cetate Deva ca să-l eliberăm din prizonierat pe fratele lui Ali aga din Făget[79], am văzut şi vizitat iarăşi temeinic această cetate.

Primind daruri de la comandantul ei, de acolo iarăşi mergînd înspre sud-est 3 ceasuri pe cîmpii, am trecut strîmtoarea Lena.

Etapa satului craiului Barcsai *(Barçay)*. E un sat unguresc şi românesc *(Macar ve Iflak)* înfloritor.

De acolo în 6 ceasuri la Haţeg, trecînd pe această cîmpie.

De acolo iarăşi spre apus am trecut Poarta de Fier pe care a construit-o Alexandru cel Mare.

Slavă Domnului, am trecut cu bine. Însă în anul 1071, cînd am venit cu Ali paşa în expediţia contra Ardealului, poposind pe zăpadă în interiorul acestei Porţi de Fier în partea cîmpiei Haţegului, în timpul cît trecurăm 3 zile şi 3 nopţi prin munţii şi codrii acestei Porţi de Fier, din cauza violenţei iernii s-au prăpădit 10.000 de prizonieri şi a fost o foamete mare, aşa cum s-a notat mai sus.

Slavă Domnului, acum trecînd cu bine Poarta de Fier înspre apus coborînd urcuşul am intrat înlăuntrul Ţării Islamului.

Lauda etapei Caransebeş *(Şebeş)*. Cetatea Caransebeş a fost descrisă mai înainte de două ori.

De acolo iarăşi la 6 ceasuri înspre apus.

Elogiul cetăţii Lugoj *(Lugoş)*. Aceasta de asemenea a fost cucerită de Köprülü Mehmed paşa în anul 1068[80], cînd se ducea să cucerească Ineul şi s-a arătat mai sus cum am trecut pe aici de două ori.

Însă acum nu ne-am oprit în Lugojul acesta. Am mers iarăşi spre apus 4 ceasuri.

Elogiul cetăţii Timişoara *(Temeşvar kalesi)*. Valiul vilaietului fiind Cerrah Kasım paşa, locuieşte la Ineu, iar scrisorile craiului Ardealului cu darurile se dau la Timişoara lui Ahmed aga, caimacamul său. Am fost găzduiţi o noapte aci. Dimineaţa luînd oameni cu însoţitori de la Timişoara, cu scrisorile menţionatului Kör[81] Ahmed aga, care e caimacam . . ." (au plecat spre Ţara Românească).

---

78 6 sept. 1660 — 26 aug. 1661.

79 De astă dată Evliya greşeşte şi scrie „Varatlı", „orădanul", în loc de „Façatlı", „făgeţanul", cum era de fapt fratele lui Ali aga.

80 9 oct. 1657 — 28 sept. 1658.

81 *Kör* turc. înseamnă „orb", nu „chior, şaşiu".

LA VILLE DE DEVA ET LE DÉPARTEMENT DE HUNEDOARA
DANS LES SOURCES HISTORIQUES TURQUES

RÉSUMÉ

Les incursions des troupes ottomanes en Transylvanie se firent, à partir du XVe siècle, généralement par les deux portes naturelles de ce pays: la Porte de Fer (Demir Kapu, en turc), entre Caransebeş et Haţeg, et le défilé du fleuve Mureş entre Lipova-Şoimuş et en amont vers la puissante forteresse de Deva. De ce fait, le territoire du district de Hunedoara a été visité et conséquemment pillé par les Turcs à plusieures reprises, surtout durant les démêlés pour l'héritage du prince Georges Rákóczi II, en 1658, 1659, 1660 et 1661, quand le fameux mémorialiste Evliya Çelebi y fut de la partie, en nous laissant des descriptions intéressantes et souvent utiles de ces endroits. Les autres historiens turcs, contemporains des événements du XVII-e siècle, ont laissé aussi une image de ces faits, reflétée dans le miroir historique spécifique ottoman.

On présente donc ici le matériel qu'offrent les sources historiques turques existant dans notre pays, sur la ville de Deva et le territoire du district de Hunedoara, sous le vêtement roumain, pour pouvoir servir à l'étude de ces contrées transylvaines.